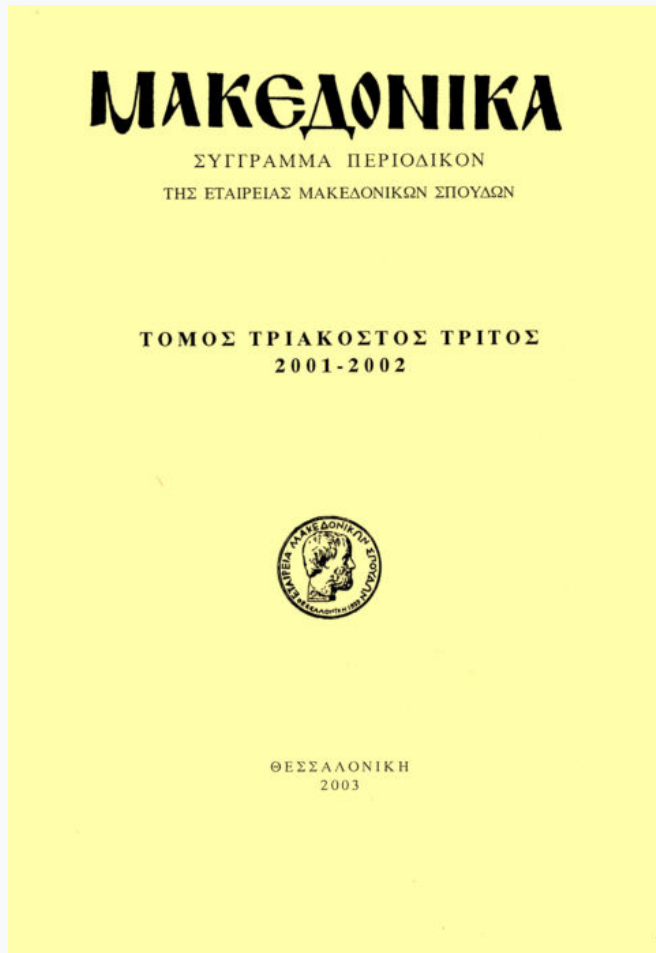

Μακεδονικά

Vol 33, No 1 (2002)

Ourselves and others. The development of Greek Macedonian cultural identity since 1912. Edited by Peter Mackridge and Eleni Yannakakis

Σπυρίδων Σφέτας

doi: [10.12681/makedonika.293](https://doi.org/10.12681/makedonika.293)

Copyright © 2014, Σπυρίδων Σφέτας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Σφέτας Σ. (2002). Ourselves and others. The development of Greek Macedonian cultural identity since 1912. Edited by Peter Mackridge and Eleni Yannakakis. *Μακεδονικά*, 33(1), 345–350. <https://doi.org/10.12681/makedonika.293>

Ourselves and Others. The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912. Edited by Peter Mackridge and Eleni Yannakakis, Berg, Oxford - New York 1997, pp. xii+259.

Ο τόμος περιέχει τα πρακτικά ενός συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο στο πλαίσιο ενός ερευνητικού προγράμματος για τη διαμόρφωση της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας στην ελληνική Μακεδονία. Το ζήτημα προσεγγίζεται από ιστορική, κοινωνική ανθρωπολογική και λογοτεχνική άποψη. Μετά από μια γενική εισαγωγή των εκδοτών το πρώτο μέρος του τόμου αρχίζει με το άρθρο του κ. Βασιίη Γούναρη, αναπληρωτή καθηγητή στη Φλώρινα, «Reassessing Ninety Years of Greek Historiography on the “Struggle for Macedonia 1904-1908”» (σσ. 25-37), όπου εκφράζεται η άποψη ότι η ελληνική ιστορική επιστήμη απέτυχε να προσεγγίσει νηφάλια και αντικειμενικά τον Μακεδονικό Αγώνα, αντιμετωπίζοντας το ζήτημα «εμπορευματικά», ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές συγκυρίες, τα ιστορικά στερεότυπα για τον «άλλο», τις ανάγκες του ψυχρού πολέμου κ.λπ. Τονίζει ωστόσο τη σπουδαιότητα του έργου του Νικόλαου Βλάχου «Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908» που όμως δεν βρήκε συνέχεια στη νέα γενιά των ιστορικών. Περαιτέρω, κατά τον κ. Γούναρη, ζητήματα ταυτοτήτων, αν για παράδειγμα ο πατριαρχικός σήμαινε τον Έλληνα ή ο εξαρχικός τον Βούλγαρο, δεν απασχόλησαν σοβαρά τους ελληνικές ιστορικούς.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα χρόνια της αβειαιότητας του Μεσοπολέμου και το μετεμφυλιακό-αντισλαβικό-αντικομμουνιστικό σύνδρομο υπήρξαν ανασταλτικοί παράγοντες για μια νηφάλια προσέγγιση ζητημάτων, άμεσα συνδεδεμένων με την εθνική ακεραιότητα της χώρας. Το ίδιο βέβαια ίσχυε με τις αντίστοιχες αναλογίες, ίσως και σε μεγαλύτερο βαθμό, τόσο για τη βουλγαρική ιστοριογραφία όσο και για την ιστοριογραφία των Σκοπίων. Το έργο για παράδειγμα του βούλγαρου ιστορικού Christo Siljapov «Osnoboditelnite borbi na Makedonija», γραμμένο στο Μεσοπόλεμο, είναι υποδεέστερο του έργου του Βλάχου. Αλλά η πάγια ελληνική θέση για τον αμυντικό χαρακτήρα του Μακεδονικού Αγώνα δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Το όλο ζήτημα συνίστατο στο γεγονός ότι μετά την εξέγερση του Ήλιντεν η βίαιη προσχώρηση πατριαρχικών σλαβόφωνων χωριών της νότιας ζώνης του ευρύτερου μακεδονικού χώρου στην Εξαρχία αποτελούσε μια άμεση απειλή για τον ελληνισμό. Με την ίδρυση και τη δράση της βουλγαρικής Εξαρχίας, που ήταν στην ουσία ένας βουλγαρικός πολιτικός θεσμός, το σύστημα του Millet είχε χάσει τη σημασία του ως υπερεθνική θρησκευτική κοινότητα και σλαβόφωνοι ή δίγλωσσοι πατριαρχικοί, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου ήταν ισχυρή η ελληνική επιρροή, ταυτίζονταν με την ελληνική εθνική ιδέα. Χαρακτηριστική είναι η εμπιστευτική έκθεση (24.3.1900) του γραμματέα της Εξαρχίας, Α. Σορον, προς τον βούλγαρο πρωθυπουργό T. Ivančov. Μετά το 1897 ο Σορον είχε διοριστεί εμπορικός πράκτορας της Βουλγαρίας στη Θεσσαλονίκη και γινόριζε κατά συνέπεια τις συνθήκες στο βιλαέτι:

Και άλλες φορές είχα την τιμή να Σας εκθέσω την άσχημη κατάσταση στην οποία βρισκόταν το θρησκευτικό-εκπαιδευτικό έργο και τη μικρή επιτυχία που σημείωσε στους νότιους καζάδες του βιλαετίου της Θεσσαλονίκης. Μεγάλο μέρος του βουλγα-

ρικού πληθυσμού στους καζάδες αυτούς συνεχίζει ακόμα να αναγνωρίζει την πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου, να διδάσκει στα παιδιά του την ελληνική γλώσσα, να τα εκπαιδεύει στο ελληνικό πνεύμα. Αυτός ο βουλγαρικός πληθυσμός, παρόλο που μιλά ακόμα τη μητρική βουλγαρική γλώσσα, έχει ελληνικό φρόνημα και ελληνικές φιλοδοξίες. Σε ένα πιθανό δημοψήφισμα ολοκληρωσ αυτός ο βουλγαρικός πληθυσμός θα χαθεί για τη βουλγαρική υπόθεση, γιατί θα αυτοπροσδιοριστεί ως ελληνικός. Το εκκλησιαστικό-εκπαιδευτικό μας έργο που έδωσε λαμπρά αποτελέσματα στους βόρειους καζάδες του βιλαετίου της Θεσσαλονίκης (Στρώμνιτσα, Νευροκόπι) δεν κατάφερε τίποτα ή σχεδόν τίποτα στους καζάδες αυτούς. Θα αναφέρω μονάχα μερικούς αριθμούς που δείχνουν παραστατικά πόσο λίγα έγιναν και πόσο πολλά επιβάλλεται να γίνουν στους καζάδες αυτούς. Στον καζά των Βοδεβόν υπάρχουν 57 βουλγαρικά χωριά, από τα οποία μονάχα 14 αναγνωρίζουν τη δικαιοδοσία της Εξαρχίας, έχουν βουλγαρικά αισθήματα και βουλγαρικές επιδιώξεις. 3 χωριά είναι μικτά, εξαρχικοί και πατριαρχικοί, 40 είναι ακόμα υπό την πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου, έχουν ελληνικά αισθήματα και ελληνικές επιδιώξεις. Στον καζά των Γιαννιτσών υπάρχουν 76 βουλγαρικά χωριά. Από αυτά μονάχα 8 αναγνωρίζουν τη δικαιοδοσία της Εξαρχίας, τα υπόλοιπα 68 βουλγαρικά χωριά είναι πατριαρχικά. Από τα 36 βουλγαρικά χωριά στον καζά της Θεσσαλονίκης μονάχα 4 είναι εξαρχικά, 4 είναι μικτά —εξαρχικοί και πατριαρχικοί— και τα υπόλοιπα 28 είναι πατριαρχικά. Στον καζά των Σερρών υπάρχουν 79 βουλγαρικά χωριά. Από αυτά μονάχα 9 αναγνωρίζουν την πνευματική δικαιοδοσία της Εξαρχίας, 2 είναι μικτά —εξαρχικοί και πατριαρχικοί— και 68 από τα χωριά αυτά συνεχίζουν ακόμα να αναγνωρίζουν την πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου....

Η αποτυχία του θρησκευτικού-εκπαιδευτικού μας έργου στους καζάδες αυτούς οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι βρίσκονται πάρα πολύ κοντά σε περιοχές που κατοικούνται από Έλληνες και πάντα υφίσταντο την ισχυρή ελληνική επιρροή. Τα μεγάλα εμπορικά και διοικητικά κέντρα εδώ και πολύ καιρό κατοικούνται από Έλληνες ή από εξελληνισμένους βούλγαρους και βλάχους. Αυτά τα κέντρα άσκησαν και συνεχίζουν να ασκούν ισχυρή επίδραση στα περιχώρα του αγροτικού πληθυσμού προς όφελος του ελληνισμού. Μερικά καθαρά βουλγαρικά χωριά που βρίσκονται κοντά στις πόλεις αυτές, υπό την ισχυρή τους επίδραση, έχασαν ήδη τη γλώσσα τους και ούτε λόγος μπορεί πια να γίνεται για βουλγαρισμό σ' αυτά.... Οι Έλληνες κρατούν ακόμα υπό την επιρροή τους μεγάλο μέρος βουλγαρικής γης που έχει μεγάλη σημασία για το μέλλον του βουλγαρικού λαού. Όλες οι περιοχές που κατοικούνται από Βούλγαρους και γειτνιάζουν με το Αιγαίο παραμένουν με ελληνικό φρόνημα και σε μια πιθανή λύση του Μακεδονικού Ζητήματος θα είναι για πάντα χαμένες για τη βουλγαρική υπόθεση....¹

Οι θέσεις του Šορον είναι πολύ χαρακτηριστικές για το πώς λειτουργούσε η έννοια της εθνικής ταυτότητας στον μακεδονικό χώρο. Δεν απέχουν πολύ και από τις παραδοσιακές θέσεις της ελληνικής ιστοριογραφίας. Η βίαιη ανατροπή τέτοιων δεδομένων μετά την εξέγερση του Ήλιντεν και η βουλγαρο-τουρκική συνθήκη του 1904 έδωσαν το έναυσμα για τον Μακεδονικό Αγώνα. Άλλωστε και η δημοσίευση εγγράφων του Υπουργείου Εξωτερικών από το Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα δεν φαίνεται να κάλυψε τις αδυναμίες της ελληνικής ιστοριογραφίας για τον Μακεδονικό Αγώνα.

1. Βλ. V. Georgiev - St. Trifonov, *Istoriya na Bălgarite 1878-1944 v Dokumenti*, Tom. I 1878-1912, Čast Vtora, Σόφια 1996, σσ. 168-169.

Με το άρθρο του «The War over the Identity and Numbers of Greece's Slav Macedonians» (σσ. 39-57) ο καθηγητής κ. Κολιόπουλος θίγει τα επίμαχα ζητήματα της ταυτότητας και του αριθμού των Σλαβοφώνων. Τονίζει την πολιτισμική όσμωση μεταξύ Ελλήνων και Σλάβων στον μακεδονικό χώρο και κατατάσσει τους σλαβόφωνους είτε σε φιλοβούλγαρους είτε σε γραικομάνους. Υπολογίζει τον αριθμό τους σε 250.000 το 1912 στην ελληνική Μακεδονία και σε 120.000 όσους μετανάστευσαν στη Βουλγαρία στη δεκαετία του '20. Τα διάφορα αριθμητικά δεδομένα είναι ωστόσο αντιφατικά και υπάρχει πράγματι ένας πόλεμος στατιστικών. Για την ελληνική ωστόσο εκτίμηση σημασία είχε η διάκριση των σλαβοφώνων σε πατριαρχικούς και εξαρχικούς. Έτσι, οι ελληνικές πηγές αναφέρονται περίπου σε 77.000 πρώην πατριαρχικούς σλαβόφωνους και σε 86.000 πρώην εξαρχικούς σλαβόφωνους μετά τη λήξη της προθεσμίας της εκούσιας μετανάστευσης στα τέλη του 1924. Καθώς οι πατριαρχικοί θεωρούνταν ως έχοντες ελληνικό φρόνημα, η Ελλάδα αναφερόταν μονάχα στον αριθμό των 80.000 περίπου πρώην εξαρχικών σλαβοφώνων.

Ο κ. Κολιόπουλος επισημάνει τις δυσκολίες που υπάρχουν για αντικειμενικά δεδομένα σχετικά με τις μετακινήσεις πληθυσμών από την ελληνική Μακεδονία την περίοδο 1941-1949. Διαφωτιστική είναι ίσως μια έκθεση του γενικού προξενείου της Γιουγκοσλαβίας στη Θεσσαλονίκη με ημερομηνία 15.7.1951 που ανατρέπει τις θέσεις των ιστορικών των Σκόπια για μαζικές εκτοπίσεις και γενοκτονία. Σύμφωνα με την έρευνα του προξενείου διακρίνονται γενικά 5 ομάδες μετακινήθέντων ατόμων κατά την περίοδο 1941-1949.

1) 1941-1944. Κυρίως στο Μοναστήρι εγκαταστάθηκαν σλαβόφωνοι από την Καστοριά, Φλώρινα και Έδεσσα ως βουλγαρόφιλοι. Ένα μέρος μετά την αποχώρηση του βουλγαρικού στρατού από τα Σκόπια αναχώρησε για τη Βουλγαρία, ενώ ένας μικρός αριθμός βουλγαρόφιλων οχρανιτών της Δυτικής Μακεδονίας μετά την αποχώρηση των Γερμανών από τη Βόρειο Ελλάδα κατέφυγε μαζί με τους Γερμανούς στα Σκόπια, όπου και εγκαταστάθηκε.

2) Δεύτερη ομάδα σλαβοφώνων εγκαταστάθηκε στα τέλη του 1944. Πρόκειται κυρίως για τα τάγματα Αριδαίας-Έδεσσας και Φλώρινας-Καστοριάς. Στις αρχές του 1945, μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, ακολούθησε ένα άλλο κύμα Σλαβοφώνων που υπηρετούσαν στον ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ.

3) Η τρίτη ομάδα σλαβοφώνων ήρθε στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία από τη Βουλγαρία στα τέλη του 1946 και τις αρχές του 1947. Επρόκειτο για σλαβόφωνους της Ανατολικής Μακεδονίας που κατά την περίοδο 1941-43 εγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία. Μετά την ανακήρυξη «μακεδονικού κράτους» και τη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση εγκαταστάθηκαν στα Σκόπια, εμφανιζόμενοι ως «αγωνιστές για την αυτονομία της Μακεδονίας».

4) Η τέταρτη ομάδα σλαβοφώνων μετέβη στα Σκόπια την περίοδο 1947-48 μετά την ίδρυση του Δημοκρατικού Στρατού «λόγω της τρομοκρατίας του μοναρχοφασισμού», αλλά και για να αποφύγουν τη βίαιη στρατολόγηση στο Δημοκρατικό Στρατό. Ένα μέρος επίσης των σλαβοφώνων κατέφυγε στα Σκόπια από τα μέσα του 1948 μέχρι τις αρχές του 1949, όταν το ΚΚΕ δέχτηκε την απόφαση της ΚΟΜΙΝΦΟΡΜ για το γιουγκοσλαβικό.

5) Η πέμπτη και τελευταία ομάδα κατέφυγε μετά την κατάρρευση του Δημοκρατικού Στρατού.

Ο συνολικός αριθμός των σλαβοφώνων στη συντριπτική πλειοψηφία, αλλά και Ελλήνων, που κατέφυγε στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία την περίοδο 1941-1951

υπολογίζεται σε 28.595 άτομα, συμπεριλαμβανομένων και των 5.000 ατόμων που το 1946 ήρθαν από τη Βουλγαρία. Αναλυτικά από το 1941 μέχρι τις αρχές του 1944 κατέφυγαν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία 500 άτομα, το 1944 4.000, το 1945 5.000, το 1946 8.000, το 1947 6.000, το 1948 3.000, το 1949 2.000, το 1950 80 άτομα και το 1951 15 άτομα. Περίπου 4.000 εγκατέλειψαν τη Γιουγκοσλαβία και μετέβησαν σε άλλες ανατολικές χώρες, αλλά και σε δυτικές (ένας πολύ μικρός αριθμός). Έτσι, το 1951 στη Γιουγκοσλαβία ζούσαν 24.595 άτομα, προερχόμενα από την ελληνική Μακεδονία. 19.000 ζούσαν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, σε διάφορες πόλεις, 4.000 στη Σερβία (κυρίως στο Gakovo-Krusevlje), και 1.595 σε άλλες Δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας².

Στο άρθρο του «The Politics of Integration and Assimilation vis-a-vis the Slavo-Macedonian Minority of Inter-War Greece: From Parliamentary Inertia to Metaxist Repression» (σσ. 59-78) ο Philip Carabot αναφέρεται στη διαδικασία ένταξης και αφομοίωσης της «σλαβομακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα. Ο όρος βέβαια «σλαβομακεδονική μειονότητα» στον Μεσοπόλεμο είναι όχι μόνον προβληματικός, αλλά και άτοπος. Πρόκειται προφανώς για βουλγαρίζοντες Σλαβόφωνους, την ύπαρξη των οποίων η Ελλάδα δεν αρνήθηκε. Η Ελλάδα ακολούθησε πολιτική ήττας αφομοίωσης στη δεκαετία του '20, όταν η εθνολογική σύνθεση της ελληνικής Μακεδονίας είχε μεταβληθεί συντριπτικά προς όφελος του ελληνικού στοιχείου. Ο Carabot αναφέρεται στους φόβους διαφόρων ελληνικών παραγόντων που δρώντας υπό το αντισλαβικό σύμπλεγμα του παρελθόντος έβλεπαν τους σλαβόφωνους ως απειλή για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας. Η απειλή ωστόσο δεν προερχόταν από τους Σλαβόφωνους, αλλά από εξωγενείς παράγοντες. Αλλά μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '30 υπαρκτός κίνδυνος δεν υπήρξε. Ούτε η VMRO είχε αναπτύξει ένοπλη δράση στην ελληνική Μακεδονία ούτε οι βουλγαρίζοντες σλαβόφωνοι δημιουργούσαν προβλήματα στο ελληνικό κράτος. Ακόμα και «η Ανεξάρτητη Μακεδονία» των Κομμουνιστών παρέμεινε μια θεωρητική διακήρυξη. Στη συνέχεια ο Carabot αναφέρεται στον βίαιο εξελληνισμό της μεταξιακής περιόδου (απαγόρευση της ομιλίας των σλαβικών διαλέκτων, νυχτερινά σχολεία, ύψωση της ελληνικής σημαίας κ.λπ.). Αλλά δεν εξηγεί επαρκώς τους λόγους της εφαρμογής μια τέτοιας πολιτικής. Η άνοδος του Χίτλερ και οι ανακατατάξεις στην Ευρώπη, η εξασθένιση του βαλκανικού συμφώνου του 1934, η βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση του Ιανουαρίου του 1937 σε ανθελληνική βάση, το σύμφωνο Μεταξά-Κιοσεϊβάνοφ του Ιουλίου του 1938 για τον επαναξοπλισμό της Βουλγαρίας, η θέση της Κομμουνιστικής Διεθνούς για την ύπαρξη μακεδονικού έθνους και η δράση του ΚΚΕ προς την κατεύθυνση αυτή στην ελληνική Μακεδονία αποτελούσαν νέα δεδομένα που σε μια περίοδο ρευστότητας απειλούσαν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας και τη συνοχή του έθνους. Ο τρόπος που εφαρμόστηκε η πολιτική αυτή, που δεν είχε ισχύ μόνον στους Σλαβόφωνους, ήταν αφυχολόγητος. Αλλά η πολιτική αυτή ήταν ίσως επιβεβλημένη από τις συγκυρίες και ενταγμένη στην ιδεολογία του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου για τον «Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό».

Στο άρθρο του για την ιστορία της τέχνης «The Rise and Fall of the Macedonian School of the Byzantine Art (1910-1962)» ο Anthony Bryer αναφέρεται στην πολιτικοποίηση του όρου «μακεδονική σχολή» στον 20ό αιώνα, ενός όρου που χρησιμοποιή-

2. Βλ. SMIR, PA, Grč ka, 1951, f-30, d-21, 410429, Γενικό Προξενείο της Ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας προς Υπουργείο Εξωτερικών, Αρ. Εγγρ. 47, Θεσσαλονίκη 15.7.1951.

ήθηκε για ορισμένες τάσεις της ζωγραφικής στην ύστερη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο.

Το δεύτερο μέρος του τόμου περιέχει τις εισηγήσεις των κοινωνικών ανθρωπολόγων που στηρίζονται σε έρευνα πεδίου. Η Αναστασία Καρακασίδου στο άρθρο της «Women of the Family, Women of the Nation: National Enculturation among Slav-speakers in North-west Greece» (σσ. 91-109) θίγει τη διαδικασία «απόλλειας» της πολιτισμικής ταυτότητας των Σλαβοφώνων (acculturation) και απόκτησης μιας ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας (enculturation). Αυτό επιτεύχθηκε κυρίως με την εκπαίδευση, τη διάσπαση της *zadruga*, τους μικτούς γάμους, τη χρηματική οικονομία κ.λπ. Ωστόσο, εδώ πρόκειται όχι για μια υψηλή λόγια κουλτούρα με παράδοση, αλλά κυρίως για μια προφορική παράδοση, για φολκλόρ, μοιρολόγια, για τοπικές ιδιαίτερες αγροτικών κοινωνιών. Από τα πολιτισμικά αυτά στοιχεία δεν μπορεί βέβαια να συγκροτηθεί μια εθνική ταυτότητα. Οι ομάδες αυτές έτσι εύκολα αφομοιώνονται από άλλες ισχυρότερες ομάδες, διατηρώντας όμως κάποια ανάμνηση των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών, που σήμερα ελεύθερα μπορούν να καλλιεργούν, αλλά με την προϋπόταση αστικοποίηση αγροτικών περιοχών τείνουν να εξαλειφθούν.

Τους ίδιους παράγοντες (εκπαίδευση, στράτευση, μικτοί γάμοι, χρηματική οικονομία, εμπορικές ανταλλαγές κ.λπ.) για τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας από ντόπιους και πρόσφυγες επισημαίνει και ο κ. Γεώργιος Αγγελόπουλος στο άρθρο του «From Bulgarie to Nea Krasia, from “Two Settlements” to “One Village”: Community Formation, Collective Identities and the Role of the Individual» (σσ. 133-151).

Στη διαδικασία της εύκολης σχετικά ένταξης των Ελλήνων προσφύγων από τη Μικρά Ασία αναφέρεται το άρθρο της κ. Βουτυρά «Population Transfers and Resettlement Policies in Inter-war Europe: The Case of A Small Refugee in Macedonia from an International and National Perspective» (σσ. 111-131) συγκρίνοντας την περίπτωση των ελλήνων προσφύγων με αυτή των Λευκορώσων οι οποίοι θεωρώντας ότι ήταν εξόριστοι και επιθυμώντας τη διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητά τους αντιστέκονταν στην αφομοίωση.

Στο άρθρο του «Idioms of Belonging: Polyglot Articulation of Local Identity in a Greek Macedonian Town» (σσ. 153-171) ο Jane K. Cowan καταλήγει στο αυθαίρετο συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι του Σοχού, κατά τα άλλα φανατικοί Έλληνες, διατήρησαν γλωσσικά κατάλοιπα (βουλγαρικά, τουρκικά) ως αντίδραση στο μονοπώλιο του ελληνικού κράτους να επιβάλει το δικό του ορισμό περί ελληνικότητας.

Το τρίτο μέρος του τόμου περιέχει τις ανακοινώσεις των λογοτεχνών. Στη συνεισφορά της λογοτεχνικής σχολής της Θεσσαλονίκης αναφέρεται ο Peter Mackridge στο άρθρο του «Cultivating New Lands: The Consolidation of Territorial Gains in Greek Macedonia through Literature 1912-1940» (σσ. 176-186). Αναλύοντας το έργο του Πεντζίκη «Ο Πεθαμένος και η Ανάσταση» - Ressurecting Greek Macedonia Culture: Pentzikis the Daed Man and the Resurrection» (σσ. 187-197), η Ελένη Γιαννακάκη σκιαγραφεί τη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου με την πολυπολιτισμικότητα και την ετερότητα και θέτει επί τάπητος το ζήτημα της επιστροφής στις ρίζες της αρχαίας ελληνικής και βυζαντινής παράδοσης. Στο περιοδικό της Σχολής της Θεσσαλονίκης *Μακεδονικές Ημέρες* αναφέρεται η Αγλαΐα Κεχαγιά-Λυπουρή στο άρθρο της «Greating a Literary Tradition in Salonica: The Magazine *Makedonikes Imeres* and Alkiviadis Yannopoulos» (σσ. 199-207) σχολιάζοντας κυρίως το έργο του Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου.

Στο έργο του Μόδη αναφέρεται ο καθηγητής Ξενοφών Κοκόλης «Ethnic, National and Cultural Identity in the Prosewriting of Georgios Modis» (σσ. 209-216) τονίζοντας ότι

ο Μόδης έγραψε για τον Μακεδονικό Αγώνα, χωρίς όμως να κάνει προπαγάνδα, σκιαγραφώντας την εικόνα του άλλου με όρους ανάλογους με αυτούς που παρουσιάζονται οι Έλληνες και μη αρνούμενος τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της Μακεδονίας.

Την εικόνα των Εβραίων στη λογοτεχνία της Θεσσαλονίκης εξετάζει η Φ. Αμπατζόγλου στο άρθρο της «The Image of the Jew in the Literature of Salonica» (σσ. 217-224) υποστηρίζοντας την άποψη ότι οι Εβραίοι αντιμετωπίζονται με τα γνωστά στερεότυπα.

Ως επίμετρο μπορεί να χαρακτηριστεί το άρθρο του καθηγητή Θάνου Βερέμη «The revival of the "Macedonian Question", 1991-1995» (σσ. 227-234) για τις περιπέτειες της ελληνικής πολιτικής σχετικά με την επίλυση των εκκρεμών ζητημάτων στις σχέσεις Ελλάδας-FYROM.

Στον τόμο τίθενται πολλά ζητήματα. Ωστόσο, θα ανέμενε κανείς μια συντονισμένη έρευνα ιστορικών και κοινωνικών ανθρωπολόγων με αξιοποίηση και αξιολόγηση κυρίως πρωτογενών πηγών και δευτερευόντως προφορικών συνεντεύξεων για τη διαδικασία της διαμόρφωσης συλλογικής ταυτότητας στην ελληνική Μακεδονία.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΣΦΕΤΑΣ

Ι. Δ. Ψαράς, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 230.

Ο κ. Ι. Ψαράς είναι αναπληρωτής καθηγητής στο τμήμα 'Ιστορίας και 'Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. και γνωστός έρευντής θεμάτων αναφερομένων στη βενετοκρατία και τουρκοκρατία στην 'Ελλάδα, μεταξύ των όποιων 'Από τή Θεσσαλονίκη στη Βενετία, *Ιστορία της Οικογενείας Νιννή (17ος-20ός αι.)*. Συμβολή στη μελέτη του παροικιακού 'Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1997, που είναι μάλιστα μία εκ των εκδόσεων της Ε.Μ.Σ. Βεβαίως ό συγγρ. είναι παλαιός και έμπειρος έρευντής και αυτή τήν έμπειρία του κατέθεσε σε ένα πολύ χρήσιμο για φοιτητές, έρευντές και φιλόστοιχους έργο. Τό έξωφυλλο του βιβλίου κοσμεί αναπαράσταση με τή σημαία του Ρήγα Βελεστινλή, τήν όποία είχε ό ίδιος σχεδιάσει και ένετόπισε ό μακαρίτης Λεάνδρος Βρανούσης σε χειρόγραφο της Ρουμανικής 'Ακαδημίας 'Επιστημών· τό σχέδιο αυτό του Ρήγα δημοσίευσε ό Βρανούσης στο Δελτίο 'Εραλδικής και Γενεαλογικής 'Εταιρείας της 'Ελλάδος 8 (1992) 347-388. Μέ βάση τό σχέδιο του Βρανούση, ό κ. Ψαράς φιλοτιμήθηκε να αναπαραστήσει πώς θά ήταν ή σημαία του Ρήγα. Οί τρεις όριζόντιες λωρίδες με τά αντίστοιχα χρώματα κόκκινο, λευκό και μαύρο, από πάνω προς τά κάτω, συμβόλιζαν: τό κόκκινο τήν πορφύρα των βυζαντινών αυτοκρατόρων ή τό αίμα που χύνεται στους αγώνες για τήν έλευθερία, τό λευκό τήν αγνότητα των προθέσεων στην, άκόμη, κυοφορούμενη, τότε, επανάσταση όλων των λαών τής χερσονήσου του Αίμου και τό μαύρο τήν άπελπισία της τουρκικής σκλαβιάς καθώς και τήν άπόφαση των επαναστατών να πεθάνουν για τήν πατρίδα. 'Ανάλογη σημαία, με αντίστροφη τοποθέτηση των ίδιων χρωμάτων, ύψωσε και ό 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης στο 'Ιάσιο της Μολδοβλαχίας. 'Αναπαράσταση τής σημαίας του 'Υψηλάντη ύπάρχει στο έξωφυλλο του βιβλίου των G. Arš και C. Svolopoulos (έκδ.), *Alexandre Ypsilanti, Correspondance inédite, 1816-1828*, Thessaloniki 1999.

Όσο για τό βιβλίο του κ. Ψαρά, αυτό μετά τά Προλεγόμενα, περιέχει μία σειρά ένδιαφερόντων κεφαλαίων για τή θεωρία της 'Ιστορίας, και τή Μεθοδολογία της,